

MATERIJALNO KRIVIČNO PRAVO

<https://doi.org/10.7251/CEST1524182B>

UDK 343:349.22-053.2

DJEČJI RAD KAO OBLIK EKSPLOATACIJE DJECE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA**prof. dr. sc. Jasmina Bešlić**

vanredna profesorica, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, jasmina.beslic@unbi.ba,
<https://orcid.org/0000-0002-5466-3569>

Sažetak: *Dječjim radom se smatra rad lica mlađeg od 18 godina. Međutim, moderno radno zakonodavstvo dozvoljava i rad lica ispod navedene starosne dobi, a iznad 15 godina starosti, pod uslovom da takvo lice dobrovoljno pristaje na rad, da vrsta poslova i zadataka koje obavlja ne utiče na njegov psiho-fizički razvoj, kao ni na proces njegovog obaveznog i redovnog obrazovanja, a uz pristanak i pod nadzorom roditelja, odnosno staratelja.*

Ipak, lica ispod 18, a nerijetko i ispod 15 godina starosti su prisiljeni na rad bez ispunjavanja navedenih uslova, te su pri tome vrlo često radno angažovani kao žrtve krivičnih djela, a trgovina ljudima je jedno od njih. Trgovina ljudima je krivično djelo koje na specifičan način ugrožava pravni poredak jedne države i njene vitalne društvene vrijednosti. Ipak, svi pojavnici oblici trgovine ljudima ne nose sa sobom isti stepen društvene opasnosti, te stoga ne predstavljaju podjednak rizik, prijetnju ili opasnost po sigurnost i stabilnost države, društva ili pojedinca. Upravo dječji rad koji je dio lanca ili se javlja kao posljedica trgovine ljudima predstavlja posebnu opasnost po državu i njen pravni poredak, prvenstveno zbog štetnih posljedica koje dugoročno narušavaju javno zdravlje i nacionalnu sigurnost.

Ključne riječi: *dijete, dječji rad, eksploatacija, trgovina ljudima, zakonodavstvo*

1. UVOD

Dječji rad predstavlja antitezu konceptu rada dostojnog čovjeka, a rad dostojan čovjeka predstavlja legitimnu aspiraciju svih radnih ljudi, te konstituira ključni element kojeg sadrže svi programi koji proklamuju ljudska prava i zalažu se za socijalnu pravdu. Djeca radnici najčešće su eksploatirani u pogledu niskih nadnica za rad, dugog radnog vremena, neuključenosti u sistem socijalne zaštite, a sve kao posljedica zbog siromaštva, neadekvatnog roditeljskog staranja, kao i nedostatka pregovaračke moći.

Iako različito diferenciran, dječiji rad prisutan je u svim društvima, bez obzira na stepen njegovog razvoja, životnog standarda ili platežne mogućnosti stanovništva. Doduše, puno je rijeđi u Evropi, nego u Aziji ili Africi, a različit je u svojim pojavnim oblicima i intenzitetu.

Zbog izloženosti zabranjenom dječjem radu, djeca često obolijevaju od različitih bolesti koje ostavljaju trajne posljedice na njihovo psiho-zdravlje i razvoj. Prekinutim ili ometanim školovanjem djeca-radnici često ne dobivaju priliku za

razvoj ličnih sposobnosti, koje bi mogli istaknuti kao prednost u konkurenciji na tržištu rada. Na taj način njihova produktivnost i potencijani prihodi ostaju ograničeni, dugoročne štetne posljedice po cjelokupan život su nesagledive.

Historijski posmatrano, od najranijih faza društvenog razvoja djeteta je imalo značajnu ulogu pomagača u porodici u kojoj je živjelo time što je sudjelovalo u obradi poljoprivrednih površina, pomagalo u kućanskim poslovima i sl. U periodu robovlasništva, koji je obilježen odsutnošću pravnog subjektiviteta za mnoge osobe, djeca su smatrana objektom prava, bila su izložena različitim oblicima rada i bila su pod apsolutnoj vlasti oca koji je sa njima mogao raspolagati na bilo koji način. U feudalnom razdoblju, djeca su služila kao rezervna radna snaga u poljoprivrednim poslovima. Kao izraženiji socijalni problem, dječiji rad u većoj mjeri počinje zaokupljati javnost početkom industrijske revolucije u XVIII vijeku. Ukidanje feudalnih odnosa i uspostavljanje kapitalističkog načina proizvodnje naglo dolazi do razvoja zaštitnog radnopravnog zakonodavstva. Godine 1789. donesena je Deklaracija o pravima čovjeka i građana koja je obuhvatila i razvoj samog djeteta. U ovom periodu donesen je niz specijalnih propisa koji se odnose na zaštitu radnika, a pogotovo djece u radnom odnosu.

2. DJEČJI RAD

2.1. Pojam djeteta i dječijeg rada

Iako se unutar nacionalnih zakonodavstava mogu pronaći različite definicije pojma djeteta, univerzalnu definiciju djeteta nudi Konvencija o pravima djeteta (1989, čl. 1), označivši dijete kao „svaku osobu mlađu od 18 godina života, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetstva ne odredi ranije“. Granica do koje se, u pravilu, ljudsko biće pri tome smatra djetetom jeste punoljetstvo, ali se istovremeno uvažava mogućnost sticanja punoljetstva i prije, odnosno i poslije osamnaeste godine života, ako to predviđaju nacionalni propisi. U pravnom sistemu Bosne i Hercegovine djetetom se smatra osoba ispod 14, a status maloljetnika traje do 18 godina života. Navršavanjem 18 godina života dijete postaje punoljetno i stiče potpunu poslovnu sposobnost. Po odredbama Porodičnog zakona, tada prestaje pravo zakonskih zastupnika (roditelja, usvojitelja, staratelja) da zastupaju dijete (Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, 2005, 2005, 2014 i 2019, čl. 156 i 157).

Dječijim radom se smatra rad lica koja imaju ispod 18 godina starosti. Nije svaki rad djeteta štetan i ne podrazumijeva nužno njegovu eksploataciju. Kad dijete pomaže roditeljima u obavljanju osnovnih kućnih obaveza i svoj džeparac zarađuje od roditelja ili radom u porodičnom biznisu, a rad se obavlja u djetetovo slobodno vrijeme, te ukoliko su ti poslovi primjereni djetetovom psiho-fizičkom razvoju i ne utječu na njegov socijalno-emocionalni razvoj, ne može se govoriti o radnoj eksploataciji djeteta. Stoga, pojam “eksploatacija dece” u širem značenju odnosi se na eksploataciju kroz rad i druge oblike iskorištavanja koji su štetni za dijete. Eksploatacija djece nije nov fenomen, ali oblici u kojima se pojavljuje kao i metode

koje je omogućavaju eksploataciju djece poprimili su nove oblike i razmjere širom svijeta (Đuderija *et al.*, 2013, 9).

2.2. Pojavni oblici dječijeg rada

Međunarodni i nacionalni propisi zabranjuju rad djeteta koji je štetan po njegovo psiho-fizičko zdravlje i razvoj. Jedan od međunarodnih dokumenata koji zabranjuje takav rad jeste Konvencija Međunarodne organizacije rada, i to Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada usvojena u Ženevi 1999. godine, a koja ujedno definira „najgore oblike dječijeg rada“. Najgori oblici dječjeg rada, prema ovoj Konvenciji su: sve vrste ropstva ili ropstvu slične prakse, kao što je prodaja djece i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo, te prisilan i obavezan rad; zatim korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske priredbe; korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za proizvodnju droge i trgovinu drogom na način definiran odgovarajućim međunarodnim ugovorima, te rad koji bi, zbog svoje prirode i okolnosti u kojima se obavlja, mogao štetiti zdravlju, sigurnosti i moralu djece (Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada, 1999., čl. 3).

Navedeni najgori oblici dječijeg rada mogu se svrstati u dvije grupe: one koji su u svakom slučaju štetni i u sukobu su s osnovnim ljudskim pravima djeteta, te stoga zabranjeni za sve osobe mlađe od 18 godina, te one koji su nacionalnim zakonodavstvom definirani kao oni koji su opasni poslovi, ali se mogu obavljati u legitimnim sektorima ekonomske aktivnosti. Svjetske regije koje su posebno pogođene iskorištavanjem dječjeg rada su: Afrika, Azija i Pacifik, Latinska Amerika i Karibi, te Istočna i Centralna Europa (Vinković, 2008, 19-20).

2.3. Uzroci dječijeg rada

Dječji rad je kompleksan fenomen čija ponuda i potražnja zavisi od uslova na tržištu rada, ponudi obrazovnog sistema, te u određenim razmjerima kreditnim tržištem. Dodatni faktori koji utiču na ponudu i potražnju dječjeg rada su podijela rada među članovima porodice unutar domaćinstva, te stavovi, norme i vrijednosti koje pripadnici određenog društva vezuju uz dječji rad. Kao najčešći uzrok dječijeg rada pojavljuje se siromaštvo. Siromašni roditelji često djecu ne šalju u školu smatrajući da je obrazovanje beskorisno i da nema velikog uticaja na buduće perspektive zapošljavanja. Dječiji rad kao uzrok siromaštva biva integriran u fundamentalnim promišljanjima međunarodnih organizacija poput UNICEF-a, MOR-a i Svjetske trgovinske organizacije. Dječiji rad najviše je zastupljen u najnerazvijenim društvima. Drugi važan element koji uzrokuje pojavu dječijeg rada jesu odluke poslodavaca o zapošljavanju djece radnika. Poslodavci najčešće zapošljavaju djecu iz razloga što su ona manje svjesna svojih prava, bespogovorno prihvataju naređenja i rade dugotrajan posao bez prigovora. Djeca u pravilu rade za manje plaće nego odrasli, ne organizuju se u sindikate, jer rade ilegalno, pa samim

time stvaraju manje troškove za poslodavce. Ustanove djecu najčešće zapošljavaju u neformalnim sektorima proizvodnje, uslužnim djelatnostima, te različitim poljoprivrednim poslovima. Posredno i neposredno zapošljavanje djece i njihovo sudjelovanje u proizvodnji koja se distribuira na tržištu visokorazvijenih zemalja zapravo je socijalni *dumping* odnosno tržišna utakmica koja podrazumjeva odsutnost ili prakticiranje niskih radnih standarda. Kao najčešći primjeri posredne upotrebe dječijeg rada u proizvodnji visokorazvijenih zemalja jesu u industriji sportske opreme u Aziji i Latinskoj Americi. Jedan od parametara koji utječu na zastupljenost dječijeg rada je (ne)mogućnost edukacije. U zemljama u kojima sistem edukacije nije besplatan, lako dostupan, veća je mogućnost da će manji broj djece pohađati školu. Osim toga, nekvalitetan obrazovni program, nefleksibilni školski raspored koji ne omogućava djeci da kombiniraju rad sa školovanjem, npr. u vrijeme žetvi, dodatni troškovi koji prate školovanje djece, a koji se očituju u vidu mogućnosti zarade za vrijeme pohađanja škole, čine faktore koji utječu na smanjenje broja djece koja su uključena u edukacijski sistem. Porast siromaštva uzrokovan ekonomsko-finansijskim krizama, smanjenje cijene rada i velika ponuda na predmetnim tržištima radne snage također dovode do pojave dječijeg rada. U takvim uslovima dolazi do opadanja nivoa društvene zaštite djeteta, jer samim smanjenjem porodičnih prihoda i gubitkom posla povećava se udio odrasle radne snage u neformalnim sektorima proizvodnje.¹ Ratovi i oružani sukobi su sa društvenog aspekta najteže prihvatljivi uzroci pojave dječijeg rada. Sudjelovanje djece u oružanim sukobima poznato je od najranijih vremena, dok se danas takve pojave najčešće javljaju kao posljedica gubitka roditelja, siromaštva, statusa izbjeglištva, raseljenosti i td. Djeca sudjeluju u ratnim sukobima jer su najviše ranjiva i nezaštićena u fizičkom smislu, a vođena su željom za preživljavanjem, izložena ponižavajućim postupcima, seksualnom iskorištavanju i drugim sličnim oblicima nasilja i uznemiravanja. Prirodne katastrofe se po svojim obilježima razlikuju od svih navedenih uzroka dječijeg rada. Prirodne pojave djeluju izvan čovjekove volje za razliku od svih drugih uzroka koji su posljedica djelovanja čovjeka. Zbog bolesti i epidemija koje mogu prouzrokovati prirodne katastrofe, djeca se izlažu velikoj opasnosti po njihovo zdravlje. Zbog toga su djeca i izložena obavljanju dječijeg rada (Vinković, 2008, 38-55).

¹ Djeca ulice je pojam koji podrazumijeva dječiji rad u neformalnoj urbanoj ekonomiji, a svakodnevna je pojava u nerazvijenim zemljama. Osnovno obilježje neformalne ekonomije upravo je dječiji rad na ulici. Najčešće se radi o poslovima kao što su pranje automobilskih stakala, čišćenje obuće, prosijačenje, skupljanje papira, limenki i drugoga. Također, dječiji rad u turizmu je posebno zastupljen, Naime, djeca u ovoj privrednoj grani obavljaju različite poslove posluge, nosača prtljaga, čuvari plaža i slično. Dječiji rad u turizmu često je povezan sa seksualnom eksploatacijom kao najgorim oblikom dječijeg rada. Posebno je zastupljen dječiji rad u proizvodnji, građevinarstvu i rudarstvu, i to u mnogim djelovima svijeta gdje djeca najčešće rade u tekstilnoj i odjevnoj industriji, industriji obuće, sportske opreme, stakla, te proizvodnji šibica (Marušić, 2018, 56).

2.4. Dječji rad u izvorima prava

Svijest o potrebi zabrane dječjeg rada kroz normativnu regulaciju na međunarodnom nivou datira još s početka XIX, odnosno početka XX vijeka. O važnosti ovog pitanja na globalnom nivou govore vrlo bogate normativne aktivnosti Ujedinjenih nacija i njene specijalizirane organizacije Međunarodne organizacije rada, te Vijeća Europe na regionalnom nivou. Ono što je bio primarni cilj navedenih organizacija, jeste definirati minimalnu dob za stupanje na rad, zatim zabraniti noćni rad djece, te prinudni dječji rad.

2.4.1. Dječji rad u izvorima Ujedinjenih nacija

Već u Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine utiru se temelji zabrane dječjeg rada. Naime, u ovom dokumentu su postavljene osnove za definisanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Tako se u Deklaraciji proklamuje pravo svakog pojedinca na socijalnu sigurnost, na jednaku plaću za jednak rad, pravao na zadovoljavajuću naknadu koja radniku i njegovoj porodici obezbjeđuje život u skladu s ljudskim dostojanstvom. Pored ovog dokumenta Ujedinjene nacije su 1966. godine usvojile i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima kojim se pruža zaštita djeci i mladima od ekonomske i socijalne eksploatacije, označavajući je štetnom za njihovo zdravlje, moral, normalan razvoj, te potencijalno ugrožavajućom po njihov život. Osim toga, ovaj dokument države obvezuje postaviti minimalnu dobnu granicu za zasnivanje radnog odnosa, a svako suprotno postupanje definisano je kao zabranjeno i pravno kažnjivo. I Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, također iz 1966. godine definiše pravo na zaštitu djeteta, bez obzira na njegovu rasu, boju kože, spol, jezik, nacionalnu ili socijalnu pripadnost, na način da su mjere zaštite prilagođene njegovom statusu maloljetnika, uzimajući pri tom u obzir i njegovu porodicu, društvo i državu.

Ipak, najznačajniji izvor prava u oblasti zaštite prava djece donesen od strane Ujedinjenih nacija jeste Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine. Ovaj dokument predviđa obvezu da država poduzima adekvatne legislativne, administrativne, socijalne i edukacijske mjere za zaštitu djeteta od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povrede ili zlouporabe, zanemarivanja, zlostavljanja ili iskorištavanja. Ovakve mjere trebaju uključiti efektivnu proceduru za uspostavu socijalnih programa koji bi omogućili potrebnu pomoć i podršku djeci. Konvencijom se djeci priznaju određena specifična prava, usko vezana za pitanje dječjeg rada, kao npr.: pravo na edukaciju, pravo na odmor i razonodu, te slobodnu participaciju u kulturnom životu i umjetnosti. Konkretno u pogledu dječjeg rada, ova Konvencija se zalaže za zaštitu djece od ekonomske eksploatacije, te su djelovanja u radu koji se smatra po njih štetnim, kao i onom koji ometa njihovu edukaciju ili je štetan za dječje zdravlje, te njihov fizički, mentalni, duhovni i socijalni razvoj.

Pored ovih dokumenata, Ujedinjene nacije su usvojile i veoma značajnu Svjetsku deklaraciju o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece iz 1990. godine, kao i prateći dokument Plan akcije za implementaciju Svjetske deklaracije koji je donesen iste godine.

2.4.1.1. Normativna djelatnost Međunarodne organizacije rada

Međunarodna organizacija rada kao specijalizirana organizacija Ujedinjenih nacija putem svojih konvencija i preporuka definiše minimalne standarde u oblasti radnih prava, te se u svojoj normativnoj djelatnosti posebno bavila pitanjem dječjeg rada. Među najznačajnije, a svakako i prve konvencije Međunarodne organizacije rada koje se tiču djece i njihovog rada spada Konvencija broj 5 o utvrđivanju minimuma godina za prijam djece na industrijske radove iz 1919. godine. U njoj je sadržana odredba prema kojoj djeca se ispod 14 godina života ne mogu zaposliti ili raditi u bilo kojoj javnoj ili privatnoj industriji, s izuzetkom onih u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice. Zatim je tu Konvencija broj 6 o noćnom radu mladih lica u industriji iz 1919. godine. Prema ovoj Konvenciji osobe mlađe od 18 godina se ne smiju zapošljavati na noćni rad na poslovima u industriji, bez obzira da li se radi o javnom ili privatnom preduzeću. Iznimku predstavlja rad djece ispod 18 godina, ali samo u preduzećima u kojima su zaposleni samo članovi djetetove porodice.

Najznačajnija Konvencija Međunarodne organizacije rada u ovoj oblasti svakako je Konvencija broj 182 o najgorim oblicima dječjeg rada iz 1999. godine. Ova Konvencija se odnosi na sva lica mlađa od 18 godina. Poseban značaj ove Konvencije jeste što je njome uspostavljen izraz “najgori oblici dječjeg rada”, te definisano šta on obuhvaća, i to: sve oblike ropstva i postupanja sličnog ropstvu, kao što je prodaja odnosno trgovina djecom, dužničko ropstvo, prinudan i obavezan rad; zatim upotreba, pribavljanje ili nuđenje djece za svrhe prostitucije i pornografije; upotreba, pribavljanje ili nuđenje djece za nezakonite aktivnosti, posebno u svrhe proizvodnje i trgovine drogom, kako je to regulisano u međunarodnim ugovorima; te rad, koji po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, može narušiti zdravlje, sigurnost i moral djece.²

² IPEC je pokrenut 1992. godine, finansira ga Savezna Republika Njemačka, a u borbi protiv dječijeg rada trenutno okuplja gotovo 90 zemalja. IPEC radi na iskorjenjivanju dječijeg rada, jačanju nacionalnih kapaciteta u rješavanju problema dječijeg rada i stvaranju svjetskog pokreta u borbi protiv dječijeg rada. Osim toga, IPEC posebnu pažnju posvećuje djeci koja su naročito osjetljiva, tj. djeci mlađoj od 12 godina i zaposlenim djevojčicama. IPEC promoviše razvoj i primjenu zaštitnog zakonodavstva te podržava partnerske organizacije u razvoju i provođenju mjera koje imaju za cilj sprečavanje dječijeg rada, izvlačenje djece s rizičnih poslova i osiguranje alternative kao prijelazne mjere prema uklanjanju dječijeg rada.

2.4.2. Normativna djelatnost Vijeća Evrope

Evropska unija i njene institucije posebnu pažnju posvećuju zabrani i dokidanju dječjeg rada. Najvažniji dokument u borbi protiv dječjeg rada donesen na nivou Evropske unije predstavlja Evropska socijalna povelja iz 1961. godine (1961, čl. 7), koja obavezuje ugovorne stranke na uspostavljanje dobnog minimuma od 15 godina za zasnivanje radnog odnosa, uz izuzetak preporučljivog lakšeg rada koji ne šteti zdravlju, moralu ili obrazovanju djece. Također, ovaj dokument vodeći računa o opasnosti odnosno štetnosti po zdravlje pojedinih zanimanja, predviđa mogućnost da za potrebe njihovog obavljanja se može uspostaviti i viša dobná granica. Evropska socijalna povelja predviđa da su lica koja su još uvijek uključena u sistem obaveznog školovanja isključena od mogućnosti obavljanja ovakvog rada, budući da bi ih ta mogućnost mogla onemogućiti od potpunog uživanja povlastica koje sa sobom nosi obrazovanje. Povelja također predviđa da će radno vrijeme lica ispod 16 godina starosti bit ograničeno, u skladu sa potrebama njihovog razvoja, te potrebom profesionalnog obrazovanja. Predviđeno je i da će rad lica ispod 18 godina starosti na poslovima koji su propisani nacionalnim zakonodavstvom odnosno regulativom, biti predmetom redovnih liječničkih kontrola.

2.4.3. Dječji rad u nacionalnom radnom zakonodavstvu

Zakonit rad djece, odnosno maloljetnika decidno je regulisan radnim zakonodavstvom u Bosni i Hercegovini, pri čemu zakonodavci maloljetnike tretiraju posebno zaštićenom kategorijom radnika. Tako je ponajprije, zakonodavac³ predvidio da lice između 15 i 18 godina života, odnosno maloljetnik, može zaključiti ugovor o radu, odnosno zaposliti se isključivo uz saglasnost zakonskog zastupnika i pod uslovom da od ovlaštenog ljekara ili nadležne zdravstvene ustanove pribavi ljekarsko uvjerenje kojim dokazuje da ima opću zdravstvenu sposobnost za rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 20, s. 2). Također, zakonodavac je za maloljetne radnike sktario dužinu trajanja punog radnog vremena, pa puno radno vrijeme za maloljetne radnike ne smije biti duže od 35 sati sedmično (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 36. s. 3). Maloljetnom radniku nije dozvoljen ni prekovremeni rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 38, s. 3), niti može raditi u preraspodeli radnog vremena samo ukoliko pisanom izjavom pristane na takav rad (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 39, s. 5). Nadalje je zakonodavac zabranio noćni rad maloljetnih radnika, a samo izuzetno, maloljetni radnici privremeno mogu biti izuzeti od zabrane noćnog rada u slučaju havarija, više sile i zaštite interesa Federacije, na osnovu saglasnosti inspekcije rada kantona (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 42.) U odnosu na ostale kategorije radnika, maloljetni radnik ima pravo na godišnji odmor

³ Misli se radno zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine, a slične odredbe sadrži i radno zakonodavstvo u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.

u trajanju od najmanje 24 radna dana (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 40, s. 2) Zakonodavac je također propisao da maloljetnik ne može raditi na naročito teškim fizičkim poslovima, radovima pod zemljom ili pod vodom, ni na ostalim poslovima koji bi mogli štetno i sa povećanim rizikom da utiču na njegov život i zdravlje, razvoj i moral, s obzirom na njegove psihofizičke osobine (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 57, s. 1), te je u cilju zaštite njegovog zdravlja i psihofizičkog razvoja, propisao da ima pravo na ljekarski pregled najmanje jednom u dvije godine, a da troškove ljekarskog pregleda snosi poslodavac (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 58.). Za nepoštivanje navedenih odredaba Zakona, zakonodavac je predvidio prekršajnu odgovornost poslodavca, odnosno pravnog lica i to novčanu kaznu od 1.000,00 KM do 3.000,00 KM, a za ponovljeni prekršaj novčanu kaznu od 5.000,00 KM do 10.000,00 KM (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, 2016, 2018, 2021 i 2022, čl. 171. s. 1)

3. TRGOVINA LJUDIMA

3.1. Pojam i oblici trgovine ljudima

Trgovina ljudima je predstavlja protivpravno djelo kojim se narušava međunarodnim propisima i unutrašnjim zakonodavstvom predviđeni poredak i ugrožavaju vitalne vrijednosti društva. Međutim, svi pojavi oblici trgovine ljudima ne nose sa sobom isti stepen društvene opasnosti, te stoga ne predstavljaju pođednak rizik, prijetnju ili opasnost po sigurnost države, društva ili pojedinca. Trgovina ljudima podrazumijeva: vrbovanje, prevođenje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem prijetnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija žrtve može obuhvatati prostituciju ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa (Mijalković, 2005, 33).

U literaturi se mogu pronaći različiti kriteriji za klasifikaciju oblika trgovine ljudima, i to: prema stepenu društvene opasnosti, geografskom nivou realizacije, odnosu žrtve prema položaju u kojem se nalazi, bio-fiziološkim karakteristikama žrtve, kao i prema obliku eksploatacije žrtve. Za temu predmetnog rada posebno su bitna posljednja dva kriterija. Naime, kada se govori o kriteriju klasifikacije oblika trgovine ljudima prema bio-fiziološkim karakteristikama žrtava, odnosno njihovom spolu i starosnoj dobi, onda se trgovina ljudima može manifestovati kao trgovina muškarcima, trgovina ženama i trgovina đecom (muškog i ženskog spola). Ovu klasifikaciju, zavisno od konkretnih zakonskih rješenja pojedinih država, dopunjuje i precizira kriterij životne (starosne) dobi lica. Tako je moguće razlikovati bebe, djecu, odrasla lica, odnosno različite kategorije lica u određenim godinama života. Navedeni kriterij klasifikacije je bitan iz razloga što u nekim državama nije

predviđeno sankcionisanje trgovine muškarcima, u drugim se sankcioniše isključivo trgovina djecom, u trećim državama se sankcioniše trgovina ženama, dok trgovina djecom predstavlja teži oblik ove pojave, a u nekim državama je, pored trgovine djecom i trgovina mlađim punoljetnim licima kriterij za kvalifikaciju težeg oblika krivičnog djela. Po djela oblika trgovine ljudima prema bio-fiziološkim karakteristikama žrtve ima svoje opravdanje. Naime, određeni oblici ugrožavanja sigurnosti odnose se isključivo ili pretežno za konkretnu kategoriju žrtve. Npr., žrtve ilegalnog usvojenja ili pedofilije mogu biti isključivo djeca, a žrtve prostitucije ili pornografije su pretežno žene, dok radno mogu biti eksploatisani i muškarci i žene i djeca (Mijalković, 2005, 38-39).

Za temu ovoga rada od posebnog je značaja klasifikacija oblika trgovine ljudima prema vidovima i oblicima eksploatacije žrtava, a oni mogu biti: seksualno ropstvo, radno ropstvo, ilegalno usvojenje, prinudni brak, uzimanje ljudskih organa i dijelova tijela, prinudno vršenje kriminalnih radnji i prinudno učesće u oružanim sukobima. Kada se govori o radnom ropstvu, ono predstavlja oblik trgovine ljudima pri kojem je žrtva radno eksploatisana, i to u poljoprivrednom sektoru, u industrijskom sektoru, u uslužnom sektoru, u domaćinstvu i kombinovana eksploatacija (Mijalković, 2005, 40-42).

3.2. Trgovina djecom s osvrtnom na Bosnu i Hercegovinu

U okviru trgovanja ljudima posebno se izdvaja trgovanje djecom koje se ubraja u najokrutnije i najbeskrupuloznije oblike nasilja nad djecom. Kada govorimo o našem podneblju, nesporna je činjenica da je trgovina ljudima, a posebno trgovina djecom posebno izražen problem, te se u ovom slučaju Bosna i Hercegovina pojavljuje i kao zemlja porijekla, i tranzita i destinacije (Dottridge *et al.*, 2021, 5). Na zapadnom Balkanu uopšte, djecom se trguje kroz različite oblike eksploatacija: seksualno iskorištavanje, uključujući proizvodnju i distribuciju materijala za seksualno zlostavljanje djece, prisilne brakove, radno iskorištavanje, prisilno prosjačenje i prisilne kriminalne radnje. Jednim dijelom razlog za to leži u činjenici da se Zapadni Balkan suočava sa velikim sigurnosnim i humanitarnim izazovima izazvanim masovnim i mješovitim migracionim tokovima, unutar kojih je trgovina djecom veoma široko prisutna (<https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/-/child-trafficking-still-on-the-rise-in-the-western-balkans-said-participants-of-a-regional-conference>).

Iz dostupnih informacija proizilazi da se trgovina djecom u Bosni i Hercegovini najčešće manifestuje upravo kao prisilno prosjačenje i prisilni rad na ulici. Nadležne agencije također prepoznaju organizovanu eksploataciju djece kao ozbiljan problem, ponekad čak i uz učesće porodice žrtava. Razlike u pristupu rješavanju dječijeg prosjačenja i dječjeg rada diktira kontekst svakog prijavljenog slučaja i kompleksnost prikupljanja dokaza o tome da li dijete iskorištava neko drugi ili ne (Dottridge *et al.*, 2021, 15).

Da bi se osigurao adekvatan odgovor na ovaj fenomen razarajućeg djelovanja na društvo, ključno je ulaganje u unapređenje kompetencija stručnjaka u

odgojnom, obrazovnom i zdravstvenom radu s djecom, posebno stručnjaka pomagača u neposrednom radu s djecom žrtvama trgovanja ljudima (Marušić, 2018, 8).

3.2.1. Trgovina djecom u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu

Krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini⁴ posebnu pažnju posvećuje zaštiti maloljetnih lica žrtava krivičnih djela. Kako je trgovina djecom vrlo kompleksna pojava, tako je cijeli spektar krivičnih djela koja se mogu dovesti u vezu sa ovom negativnom društvenom pojavom. Budući da je jedan od uzroka trgovine djecom i njihove eksploatacije zapuštanje (ili zlostavljanje) djeteta ili maloljetnika, zakonodavac je predvidio krivičnu odgovornost roditelja, usvojitelja, staratelja ili drugog lica koje grubo zanemaruje svoje funkcije zbrinjavanja ili odgoja djeteta ili maloljetnika (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 219, s. 1), jednako kao i u slučaju napuštanje djeteta s ciljem da ga se trajno riješi (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 220.)

Ipak, za predmetni rad najznačajnije krivično djelo propisano krivičnim zakonodavstvo jeste trgovina ljudima koje predviđa krivičnu odgovornost za onoga ko upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom vlasti ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio lice koje ima kontrolu nad drugim licem vrbuje, preveze, preda, sakrije ili primi lice u svrhu njegovog iskorištavanja. Posebno je predviđena krivična odgovornost za onoga ko vrbuje, navodi, preveze, preda, sakrije ili primi lice koje nije navršilo 18 godina života u svrhu iskorištavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorištavanja, prisilnim radom ili uslugama, prisilnim prosjačenjem, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili kakvim drugim iskorištavanjem. Iskorištavanje, u smislu naprijed navedenog, podrazumijeva: prostituciju druge osobe ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, prisilno prosjačenje, ropstvo ili njemu sličan odnos, služenje, odstranjivanje dijelova ljudskog tijela ili kakvo drugo iskorištavanje. Također, onaj ko krivotvori, pribavi ili izda putnu ili ličnu ispravu ili koristi, zadržava, oduzima, mijenja, oštećuje, uništava putnu ili ličnu ispravu druge osobe u svrhu omogućavanja trgovine ljudima, krivično je odgovoran, jednako kao i onaj ko koristi usluge žrtve trgovine ljudima. Ako je učinjenjem krivičnog djela trgovine ljudima prouzrokovano teže narušenje zdravlja, teška tjelesna povreda ili smrt nekog lica smatraće se da se radi o kvalificiranom obliku ovog krivičnog djela. Kada se govori o postojanju krivičnog djela trgovine ljudima bez uticaja je okolnost da li je lice koje je žrtva trgovine ljudima pristala na iskorištavanje ili ne. Također, protiv žrtve trgovine ljudima koja je bila prisiljena od strane učinitelja krivičnog

⁴ Misli se krivično zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine, a slične odredbe sadrži i krivično zakonodavstvo u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.

djela učestvovati u izvršenju drugog krivičnog djela, neće se voditi krivični postupak ako je takvo njeno postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 210a).

Zakonodavac je predvidio posebnu odgovornost i posebne sankcije za ona lica koja se bave organiziranom trgovinom ljudima, i to za onoga ko organizira ili rukovodi grupom ljudi, organiziranom grupom ljudi, ili grupom ljudi za organizirani kriminal koja zajedničkim djelovanjem učini ili pokuša krivično cijelo trgovina ljudima. (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine 2003, 2004, 2005, 2010, 2011, 2014, 2014, 2016, 2017 i 2023, čl. 210b. s. 1).

4. ZAKLJUČAK

Dječiji rad ima brojne socijalne i društvene posljedice, ali i negativno djelovanje na psihu i razvoj djeteta, posebno ako je dječiji rad rezultat trgovine ljudima, odnosno djecom kao žrtvana tog krivičnog djela. Pored toga što je država porijekla, Bosna i Hercegovina je država tranzita i destinacije za žrtve trgovine ljudima, pri čemu polovinu identifikovanih žrtava takve trgovine redovno čine djeca. Podaci o rasprostranjenosti trgovine djecom u Bosni i Hercegovini dostupni su putem statističkih podataka Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije, koji godišnje objavljuje podatke o broju pretpostavljenih žrtava trgovine ljudima. Ono što zapažaju institucije i organizacije koje prate podatke i kretanja vezana za trgovinu ljudima, jeste da slučajevi za koje smatraju da uključuju elemente trgovine djecom obično ne budu kvalifikovani kao takvi od strane službenika agencija za provođenje zakona, što znači da bi ukupan broj djece žrtava trgovine ljudima mogao biti znatno veći od evidentiranog. Također dodaju da se deca žrtve trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini uglavnom iskorištavaju za zaradu, i to kroz prisilno prosjačenje i zarađivanje na ulici. S druge strane, službenici agencija za provođenje zakona prepoznaju organizovano iskorištavanje dece kao ozbiljan problem koji ponekad uključuje čak i učešće njihovih vlastitih porodica.

S obzirom na dalekosežne i nepopravljive posljedice koje može proizvesti nezakonit dječiji rad, posebno ukoliko je rezultat trgovine ljudima, odnosno djecom, posebno je važno raditi na prevenciji i eliminaciji ovih negativnih društvenih pojava. Jedan od načina prevencije i eliminacije svakako je obaveza uvođenja besplatnog, obaveznog, dostupnog i univerzalnog obrazovanja i implementiranje međunarodnih radno-pravnih i krivično-pravnih standarda u nacionalna zakonodavstva kada je u pitanju ovaj problem. Također, preventivno djelovanje podrazumjeva smanjenje zapošljavanja djece, ali i veća zaštita onih koja rade. Budući da i ekonomski razvoj determinira učestalost pojave dječijeg rada, i na tom polju trebalo preduzeti mnogo više. Isto tako, djelovanje sindikata, poslodavaca, inspektora, istražnih i pravosudnih organa, organa za privođenje zakona, organa socijalnog staranja, kao i brojnih drugih aktera u prevenciji i eliminaciji ove pojave je od višestrukog značaja, pa bi se sinergijom njihovog djelovanja mogao očekivati

značajan pozitivni pomak u prevenciji i eliminaciji ovih negativnih društvenih pojava.

Literatura

Deklaracija o pravima čovjeka i građanina 1789.

Dotridge, M., Ninković, N. O., Sax, H. & Vujović, S. 2021. Fenomen trgovine djecom u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Vijeće Evrope.

Đuderija, S., Smajević, M., Bajramović M., Poturković, M., Arula, B., Dujmović, Z. & Muratbegović, E. 2013. Stop trgovini ljudima, Istraživanje o oblicima i raširenosti prisilnog, štetnog i rada djece na ulici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Save the Children.

Evropska socijalna povelja 1961.

<https://www.coe.int/bs/web/sarajevo/-/child-trafficking-still-on-the-rise-in-the-western-balkans-said-participants-of-a-regional-conference>

Konvencija broj 182 o najgorim oblicima dječjeg rada 1999.

Konvencija broj 182 o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječijeg rada 1999.

Konvencija broj 5 o utvrđivanju minimuma godina za prijam djece na industrijske radove 1919.

Konvencija broj 6 o noćnom radu mladih osoba u industriji 1919.

Konvencija o pravima djeteta 1989.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine „Sl. novine FBiH“, br. 36/03, 21/04 - ispr., 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 i 31/23.

Marušić, D. 2018. Trgovanje decom priručnik za stručnjake, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 1966.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, također 1966.

Mijalković, S., Vidovi i oblici trgovine ljudima, Temida 2005 Volume 8, Issue 1, Pages: 33-42, <https://doi.org/10.2298/TEM0501033M>

Opšta deklaracija o ljudskim pravima 1948.

Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece 1990.

Vinković, M. 2008. dječiji rad u međunarodnom, evropskom i poredbenom radnom pravu, Zagreb: Tim press.

Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, „Sl. novine FBiH“, br. 26/16, 89/2018, 23/20 - odluka US, 49/21 - dr. zakon, 103/21 - dr. zakon i 44/2022.

CHILD LABOR AS A FORM OF EXPLOITATION OF CHILD VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING

Ph.D. Jasmina Bešliagić

Associate professor, Faculty of Law of University of Bihać, jasmina.beslagic@unbi.ba, <https://orcid.org/0000-0002-5466-3569>

Summary: *Child labor is the work of a person under the age of 18. However, modern labor legislation also allows to work persons below the specified age, and above 15 years of age, on the condition that such a person voluntarily agrees to work, that the type of work and tasks he performs does not affect his psycho-physical development, as well as the process of his compulsory and regular education, and with the consent and under the supervision of his parents or guardians.*

Nevertheless, persons under 18 and often under 15 years of age, are forced to work without fulfilling the above conditions, and are often employed as victims of criminal acts, and human trafficking is one of them. Human trafficking is a criminal offense that specifically threatens the legal order of a country and its vital social values. However, all forms of human trafficking do not carry with them the same degree of social danger, and therefore do not represent the same risk, threat or danger to the security and stability of the state, society or individual. It is precisely child labor that is part of a chain or occurs as a result of human trafficking that poses a particular danger to the state and its legal order, primarily due to the harmful consequences that in the long term impair public health and national security.

Keywords: *child, child labor, exploitation, human trafficking, legislation*